STUDIA NAUK TEOLOGICZNYCH
TOM 21 (2026)

DOI: 10.24425/snt.2026.684

Data przesłania: 19 IV 2026
Data akceptacji: 15 VI 2026
Data publikacji: 20 XI 2026

MAREK KARCZEWSKI
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
ORCID: 0000-0001-9435-3832

ODNIESIENIA DO ŚW. TOMASZA Z AKWINU W *EXPOSITIO SYMBOLI APOSTOLORUM* JANA Z KWIDZYNA

WSTĘP

W historii Kościoła katolickiego pojawiali się wybitni filozofowie i teologowie, którzy otwierali nowe horyzonty refleksji intelektualnej. W sposób mistrzowski wyjaśniali oni prawdy wiary i zawiłe kwestie filozoficzne. Wśród tego grona niewątpliwie jedno z głównych miejsc zajmuje św. Tomasz z Akwinu. Jego niezwykle bogaty dorobek filozoficzny i teologiczny jest poddawany nieustannie wieloaspektowej refleksji naukowej. W prezentowanym opracowaniu podjęto problem wpływu poglądów św. Tomasza z Akwinu na wybitnego pomezańskiego teologa krzyżackiego Jana z Kwidzyna (1343–1417) (vel Johannes Marienwerder; Joannes de Marienwerder). Należał do kręgu uczniów słynnego nominalisty Henryka Totting von Oyta (ok. 1330–1397). Głównym dziełem teologicznym Jana z Kwidzyna jest obszerny komentarz do Symbolu Apostolskiego – *Expositio Symboli Apostolorum* (ok. 1400 r.). W komentarzu tym teolog z Kwidzyna w sposób najbardziej kompletny wyraził swoje poglądy, w tym także te związane z myślą św. Tomasza z Akwinu. Jawią się pytania. W jakim kontekście odnoszono się do Akwinaty? Jakie jego dzieła były przywoływane? Czy Jan z Kwidzyna podejmował polemikę z Doktorem Anielskim?

Układ opracowania jest następujący. W punkcie pierwszym zaprezentowano krótką charakterystyką Jana z Kwidzyna, profesora Uniwersytetu Karola w Pra-

Copyright (c) 2026 Marek Karczewski. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NoDerivs 4.0 Poland (CC BY-ND 4.0 PL) License (https://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/deed.en), which permits copying and redistribution of the material in any medium or format for any purpose, even commercially, provided the original author and source are properly cited. If you remix, transform, or build upon the material, you may not distribute the modified material.

dze i teologa krzyżackiego. Najpierw przedstawiono zarys okoliczności historycznej jego działalności. Zwrócono uwagę na skomplikowaną sytuację Kościoła w tzw. okresie przedhusyckim. Następnie wskazano na główne poglądy Jana z Kwidzyna.

W punkcie drugim omówiono syntetycznie *Expositio Symboli Apostolorum*. Wskazano na wersje tekstu, które zostały poddane analizie w tym artykule, ogólny układ dzieła oraz zakres jego możliwego oddziaływania w perspektywie eklezjalnej.

W ostatnim punkcie zaprezentowano rozmieszczenie odniesień do św. Tomasza w *Expositio Symboli Apostolorum* oraz wskazano na kontekst ich zastosowania. Podjęto także próbę określenia relacji Jana z Kwidzyna do myśli św. Tomasza z Akwinu na bazie przeprowadzonej analizy treści komentarza.

1. JAN Z KWIDZYNA – PROFESOR I DUCHOWNY KRZYŻACKI

A. KONTEKST HISTORYCZNY DZIAŁALNOŚCI JANA Z KWIDZYNA

Jan z Kwidzyna należy prawdopodobnie do najwybitniejszych teologów krzyżackich późnego średniowiecza. Choć pochodził ze stolicy krzyżackiej diecezji pomezańskiej (zob. Wiśniewski 2023; Kwiatkowski 2024), ponad dwadzieścia lat życia spędził w Pradze czeskiej (1365–1387). Tu w roku 1365 podjął studia na Uniwersytecie Karola najpierw na wydziale atrium (magister sztuk wyzwolonych 1369), a następnie na wydziale teologicznym (magister teologii 1384). W czasie tych studiów zdobywał kolejne stopnie i tytuły uniwersyteckie. Należał do ówczesnej uniwersyteckiej elity intelektualnej (zob. Karczewski 2025c, 254–56). W roku 1374 przez krótki czas pełnił urząd dziekana atrium. Szczyt jego kariery uniwersyteckiej stanowiło uzyskanie stanowiska profesora na wydziale teologicznym uniwersytetu praskiego w roku 1384. W trakcie pobytu w Pradze Jan z Kwidzyna przyjął święcenia kapłańskie. Następnie już jako profesor uniwersytetu został włączony do grona kanoników w kapitule przy kościele zamkowym pw. Wszystkich Świętych na Hradczanach. W roku 1387 wstąpił do Zakonu Krzyżackiego i wrócił do Pomezanii. Jako główne powody opuszczenia Pragi wskazuje się rodzący się spór między nacjami o zarządzanie strukturami uniwersytetu oraz plany utworzenia uniwersytetu w krzyżackim Chełmnie. Po powrocie do Kwidzyna objął funkcję dziekana kapituły pomezańskiej (1387). Należał do ścisłego grona doradców biskupów pomezańskich (zob. Wiśniewski 2000, 572–73). Istotny rys jego działalności związany jest z opieką duchową nad mistyczką pomezańską Dorotą z Mątów. Po jej śmierci w roku 1394 został on jednym z głównych propagatorów jej procesu beatyfikacyjnego i kultu. Jan z Kwidzyna należał do grona światłych kapłanów krzyżackich, którzy

działali na przełomie XIV i XV w., dążąc do pogłębienia wiary i odnowy duchownej duchowieństwa pomezańskiego i wiernych świeckich (zob. Zawadzki 2020, 137–46). Wielu z nich podejmowało studia w Pradze lub innych ośrodkach akademickich ówczesnej Europy. Istnieje duże prawdopodobieństwo, że po klęsce Zakonu Krzyżackiego w bitwie pod Grunwaldem w roku 1410 Jan z Kwidzyna był wśród witających króla Władysława Jagiełło w katedrze pomezańskiej w Kwidzynie. Król Jagiełło modlił się bowiem u grobu Doroty z Mątów, miejsca licznych pielgrzymek (zob. Karczewski 2025b, 91–108).

W perspektywie kształtowania się poglądów mistrza Jana z Kwidzyna niewątpliwie najważniejsze znaczenie miał okres praski. Należy podkreślić, że w momencie fundacji uniwersytetu w Pradze w roku 1344 przez Karola IV Luksemburskiego (1316–1378), miasto zaczęło osiągać szczyt rozwoju materialnego i stało się ważnym ośrodkiem wczesnego humanizmu (zob. Monnet 2021). Uniwersytet powstały w centrum ówczesnego cesarstwa przyciągał wiele wybitnych osobistości oraz liczne rzesze studentów różnych narodowości. Niemały wpływ na ówczesne elity intelektualne miał trwający kryzys Kościoła. W wymiarze strukturalnym przejawiał się on m.in. w tzw. Niewoli Awiniońskiej (1309–1377) oraz tzw. Schizmie Zachodniej (1378–1417). Powodował on upadek autorytetu papiestwa. Kryzys dotyczył również duchowieństwa, które poprzez swoje niemoralne i światowe życie dawało antyświadectwo i negatywnie oddziaływało na środowisko wierzących. Powstały i rozszerzały się ruchy, które były w opozycji do oficjalnego Kościoła (zob. Välimäki 2022, 157–77; Karczewski 2024, 225–42). Warto wspomnieć, że w drugiej połowie XIV w. w Pradze podejmowano także liczne próby odnowy lokalnego Kościoła (zob. Hledíková, 2002, 13–23). Inspiratorami byli m.in. słynni kaznodzieje i reformatorzy prascy (zob. Gajewski 2016, 33–70; Lahey 2018, 1–21). Zwoływano także liczne synody o rożnym zasięgu, podejmując konkretne wyzwania dotyczące dyscypliny i przypadków fałszowania doktryny Kościoła (zob. Polc 2002, 33–51). Rozwijały się ruchy odnowy, szczególnie związane z nurtem tzw. nowej pobożności – *devotio moderna* (zob. Rüther 2013, 75–97; Żukowska 2017, 159–73). W przestrzeni uniwersyteckiej trwały debaty dotyczące nie tylko potrzeby przeprowadzenia koniecznych reform natury dyscyplinarnej, ale również dotykające wprost doktryny katolickiej. Bardzo wcześnie zaczęto przejmować idee propagowane przez Johna Wicliffe'a, w szczególności dotyczące rozumienia Eucharystii i koncepcji Kościoła (zob. Karczewski 2023, 25–41). Dlatego m.in. w wyniku tych okoliczności właśnie w Pradze wystąpił z postulatami odnowy Kościoła i jego doktryny profesor i rektor Uniwersytetu Karola Jan Hus (1370–1415), którego poglądy potępiono na Soborze w Konstancji. W momencie tragicznej śmierci Jana Husa 6 lipca 1415 r. Jan z Kwidzyna jeszcze żył. Ze względu na działalność Husa okres, w którym działał w Pradze Jan z Kwidzyna, jest określany jako przedhusycki. Dotyczy to nie tylko chronologii, ale również narastającej inten-

sywności debaty i głoszenia poglądów coraz bardziej sprzecznych z oficjalną doktryną Kościoła.

Istotny pozostaje fakt, że Jan z Kwidzyna odbył swoją formację uniwersytecką pod wpływem konkretnego środowiska naukowego i teologicznego skupionego wokół Uniwersytetu Karola w II połowie XIV w. Bez wątpienia główną rolę odgrywał tu Henryk Totting von Oyta, który był promotorem Jana. Totting von Oyta jest znany jako zwolennik nominalizmu i autor wielu dzieł z zakresu filozofii i teologii (Brines 2023, 623–28). Wcześniej rektor szkoły katedralnej w Erfurcie, profesor na Uniwersytecie w Pradze, był również ściśle związany z początkami Uniwersytetu Wiedeńskiego. Szczegółowe informacje na temat tej ważnej postaci są nieustannie uzupełniane o efekty badań i edycje niepublikowanych jeszcze jego kazań i pism (Odstričilik 2015, 71–91; Odstričilik 2016). Spośród grona uczniów Henryka von Oyta, związanych z jego działalnością na Uniwersytecie Karola, wielu z nich osiągnęło wysokie szczeble kariery kościelnej (Krzyżaniakowa 1995, 87–109). Do najbardziej znanych należał Mateusz z Krakowa (ok. 1345–1410) (Krzyżaniakowa 1963, 9–57), którego traktaty o reformie Kościoła i Kurii Rzymskiej czy kazania odbiły się w ówczesnej Europie szerokim echem.

B. GŁÓWNE POGLĄDY FILOZOFICZNO-TEOLOGICZNE JANA Z KWIDZYNA

Badania nad ostatecznym ustaleniem kompletnego profilu poglądów Jana z Kwidzyna nie zostały jeszcze zamknięte. Nadal istnieją pisma, które należałoby poddać głębszym analizom. Ponadto ciągle poszerzany jest zakres wiedzy na temat kontekstu historyczno-religijnego, w którym działał teolog z Pomezanii. Starsze badania koncentrowały się na ustaleniu szczegółów z jego życia i dorobku literackiego (zob. Hipler 1864–1866, 166–299; Rossmann 1973, 221–53). W kontekście nowszych badań zwraca się uwagę na szczególną rolę Jana z Kwidzyna w promowaniu kultu Doroty z Mątów (m.in. Elliot 1999, 186–91; Westphälinger 2007; Küenzlen 2010, 106–23; Sauerbaum 2014, 131–51) i funkcjonowaniu w ramach kapituły pomezańskiej (m.in. Glauert 2003, 486–94; Mentzel-Reuters 2006, 157–75 itd.). Do najbardziej kompletnych publikacji naukowych, poświęconych poglądom Jana z Kwidzyna, należy opracowanie M. Borzyszkowskiego *Problematyka filozoficzna i teologiczna w twórczości Jana z Kwidzyna (1343–1417)* z drugiej połowy lat sześćdziesiątych XX w opublikowane na łamach *Studiów Warmińskich* 5 (1968, 111–99) oraz 6 (1969, 87–171). Wydaje się, że w środowiskach naukowych, nieoperujących językiem polskim, są one mało znane. W sposób typowy dla średniowiecza również w twórczości Jana z Kwidzyna poglądy filozoficzne i teologiczne tworzą jedną, często trudną do rozdzielenia całość. W II połowie XIV w. środowisko uniwersyteckie w Pradze znajdo-

wało się pod wpływem nominalizmu i mistycyzmu (Borzyszkowski 1968, 115). Idee augustianizmu zdają się odgrywać w myśli Jana z Kwidzyna rolę decydującą (zob. Piechocka-Kłos 2022, 377–78). Poglądy Jana z Kwidzyna określa się jako augustianizm nominalizujący (Borzyszkowski 1974, 61). Dotyczy to zarówno jego poglądów na temat teorii poznania i nauki, koncepcji Boga i jego poznania oraz interpretacji niektórych kwestii teologicznych (Borzyszkowski 1974, 61). Według Jana z Kwidzyna, rozum ludzki posiada ograniczone zdolności poznawcze względem prawd wiary. Do ich poznania poza naturalną inteligencją konieczne jest światło Pisma świętego oraz światło oświecenia duchowego. Jan nawiązuje do średniowiecznego illuminalizmu Augustyńskiego, jednak śladem Henryka Totting von Oyta rozwijał naukę o rodzajach światła oświecającego (Borzyszkowski 1974, 40). Jan z Kwidzyna jest nieufny wobec możliwości poznawczych intelektu, koncentrując się na wyższości wiary. W sposób niezwykle obfity korzysta z cytatów biblijnych, przewyższając nawet swojego mistrza, Henryka Totting von Oyta (Karczewski 2025c, 247–50). W Słowie Bożym widzi on wyjątkowy dar i płaszczyznę spotkania z Bożą mądrością (Karczewski 2021b, 287–304; zob. Dygo 2023). Fideizm biblijny wskazuje na związki z poglądami Wilhema Ockhama i jego zwolenników (Borzyszkowski 1974, 43–44). Specyficzna relacja do Biblii była także efektem narastającego późnośredniowiecznego sceptycyzmu filozoficznego, mistycyzmu i rozwijającego się nurtu odnowy *devotio moderna*. W koncepcji Boga i możliwości Jego poznania akcentuje się nie tylko rolę intelektu, ale również woli. Podkreśla się porządek dowodzenia jedności istoty Boga (Borzyszkowski 1974, 46). Prawdziwe poznanie Boga osiąga się stopniowo i jest ostatecznie zjednoczeniem z Nim. Stąd poznanie mistyczne posiada wyjątkową wartość, ponieważ jest szczególną formą doświadczania miłości Boga (zob. McGinn 2008). W koncepcji poznania i zjednoczenia z Bogiem Jan z Kwidzyna nawiązuje do Bernarda z Clairvaux, Ryszarda od św. Wiktora i Bonawentury. Możliwe są również związki z poglądami Alberta Wielkiego czy mistrza Eckharta (Borzyszkowski 1974, 49–50). W wykładzie na temat Eucharystii Jan z Kwidzyna podąża śladem Ockhama. Koncentruje się na rzeczywistej obecności Chrystusa w Eucharystii oraz warunkach godnego jej sprawowania i przyjmowania (Karczewski 2023, 25–42). Jednak pomija się problem jej charakteru ofiarniczego (Borzyszkowski 1974, 60). Koncepcja teologii Jana z Kwidzyna bywa określana także jako augustyńsko-albertyńska w duchu moralizmu nomalistycznego (Borzyszkowski 1974, 54–55). Według profesora z Kwidzyna studiowanie teologii powinno prowadzić do miłości Boga i praktykowanie jej poprzez pobożność. Praktycyzm jest jedną z głównych cech teologii Jana z Kwidzyna. Główne jego dzieło *Expositio Symboli Apostolorum* jest dedykowane wyjaśnieniu prawd wiary wyrażonych w Symbolu Apostolskim. Jednak jego celem jest przede wszystkim wprowadzanie odnowy wiary w życie duchownych, a przez nich – w dotarcie jak najszerszego grona wiernych (Borzyszkowski 1974, 58–59).

Niewątpliwie jednym z głównych postulatów Jana z Kwidzyna jest dogłębna odnowa Kościoła. Widzi on ją jednak nie jako wprowadzenie zmian o charakterze strukturalnym lub doktrynalnym. Dla Jana z Kwidzyna odnowa Kościoła powinna prowadzić poprzez powrót do ideałów ewangelicznych i postępującą wewnętrzną odnowę duchową. Odnowienie relacji z Bogiem nie wymaga wprowadzania błędnych nowinek doktrynalnych i siania wątpliwości co do prawd wiary przechowywanych w Kościele. Jan nie traci ufności w boski charakter Kościoła (zob. Karczewski 2022b, 173. Pogrąża się on w kryzysie, ale odrodzi się, ponieważ należy do Chrystusa. Jednak ci, którzy żyją w sposób bezmyślny i światowy, chociaż byliby to duchowni, w rzeczywistości zadają ból Kościołowi i niszczą go.

2. *EXPOSITIO SYMBOLI APOSTOLORUM* JAKO GŁÓWNE DZIEŁO JANA Z KWIDZYNA

W twórczości teologicznej Jana z Kwidzyna dostrzegalne są dwa wyraźne nurty (zob. Karczewski 2021a, 335–38). Najbardziej znany jest zbiór dzieł związanych z propagowaniem kultu Doroty z Mątów. Jan, który znał ją osobiście i był jej głównym kierownikiem duchowym, stał się najważniejszym interpretatorem jej przeżyć duchowych. Jan z Kwidzyna był przekonany o prawdziwości jej objawień. Dostrzegał w niej dar Boży dla rodzącego się Kościoła w Pomezanii, wychodząc daleko poza ewentualne doraźne cele związane z polityką Zakonu Krzyżackiego (zob. Karczewski 2025b, 105). Drugi nurt twórczości teologicznej Jana z Kwidzyna obejmuje dzieła niezwiązane bezpośrednio z Mistyczką Pomezańską. Powstały one w różnym kontekście historycznym. Są one jednak pośrednio lub bezpośrednio związane z okresem praskim Jana z Kwidzyna. Wśród nich główne miejsce zajmuje *Expositio Symboli Apostolorum* – czyli komentarz do Symbolu Apostolskiego. Dzieło to powstało prawdopodobnie na przełomie XIV/XV (ok. 1400) w. w Kwidzynie. Jego struktura jest oparta na dwunastu artykułach wiary, których autorstwo przypisuje się poszczególnym apostołom. Jest ono poprzedzone Tablicą (*tabula expositionis*) oraz Prologiem. Tabula stanowi rozbudowany spis zawartych w *Expositio* treści. W Prologu autor zawarł głównie syntezę własnych poglądów filozoficznych oraz teologicznych, oraz przepisy prawne dotyczące szacunku dla Eucharystii (zob. Borzyszkowski 1974, 10–11).

Wersja tekstu *Expositio*, z której korzystano w tym opracowaniu, pochodzi z dwóch manuskryptów średniowiecznych, na których bazował M. Borzyszkowski, opracowując i wydając drukiem prolog dzieła w roku 1974 (Wojtkowski 2023, 3). Opierał się on między innymi na nich, przygotowując monografię na temat poglądów filozoficznych i teologicznych Jana z Kwidzyna w latach 1968–1969. Rękopis bazowy stanowi manuskrypt Nr 1977 z zasobów Biblioteki Gdańskiej Polskiej Akademii Nauk. Posiłkowano się także rękopisem Nr 297, k. 163a–

175b z Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Rękopisy te datowane są na początek XV w. Niestety, nie istnieje jeszcze kompletne wydanie krytyczne *Expositio Symboli Apostolorum* Jana z Kwidzyna. Na pierwsze w historii wydanie drukiem całości dzieła tłumaczonego ze średniowiecznych rękopisów łacińskich czekano długo. Rozpoczętą w latach 60–70 XX w. pracę ukończył bp Julian Wojtkowski, przygotowując transliterację, druk i tłumaczenie *Expositio Symboli Apostolorum* w roku 2023.

W epoce bezpośrednio po powstaniu dzieła *Expositio* Jana z Kwidzyna stało się one popularne szczególnie w regionach niemieckojęzycznych. Istnieje prawie sto rękopisów dzieła, które są dostępne dla badaczy. Ponadto już w 1431 roku powstało tłumaczenie dzieła na język niemiecki autorstwa Jakoba Lantzenpergera (zob. Brandauer 2008). W roku 1485 Konrad Dinckmut wydał w Ulm *Erklärung der zwölf Artikel des christlichen Glaubens* drukiem. Jest to niemieckojęzyczne wydanie *Expositio* Jana z Kwidzyna w formie nieco skróconej wobec manuskryptów z Gdańska i Krakowa. Popularność komentarza Jana z Kwidzyna wiąże się prawdopodobnie z sytuacją w Kościele w XV w., szczególne zaś z rozwijającymi się husytyzmem, wiklefizmem i innymi poglądami negującymi naukę Kościoła katolickiego (zob. Karczewski 2024b, 225–42). *Expositio*, w którym umieszczono wyjaśnienie głównych prawd wiary katolickiej oraz liczną argumentację wobec błędów doktrynalnych, stała się także praktycznym podręcznikiem apologetycznym.

3. ODNIESIENIA DO ŚW. TOMASZA Z AKWINU W *EXPOSITIO SYMBOLI APOSTOLORUM*

A. ZRÓŻNICOWANE KONTEKSTY CYTATÓW I ALUZJI

W komentarzu do Symbolu Apostolskiego Jan z Kwidzyna odnosi się do św. Tomasza co najmniej 51 razy (zob. Wojtkowski 2023, 366–67). Dwa razy autor powołuje się na Doktora Anielskiego bez podania konkretnego źródła. Najczęściej, bo aż 26 przywołuje się komentarz św. Tomasza do Sentencji Piotra Lombarda. Wielokrotnie jest to komentarz do IV Księgi Sentencji, jedynie raz do II Księgi Sentencji. 21 razy powołuje się na Sumę Teologiczną i 2 razy na Sumę przeciw Poganom. Poniżej zamieszczono tabelę z rozmieszczeniem odniesień do św. Tomasza z Akwinu w *Expositio Symboli Apostolorum* w rękopisie gdańskim. Zachowano oryginalne numery kart. Umieszczone w nawiasie numery stron dotyczą wydania drukowanego zawierającego transliterację i tłumaczenie na język polski według bpa Juliana Wojtkowskiego (2023). Transliteracji Prologu (*Introductio*) na język łaciński dokonał Marian Borzyszkowski (1974). Rozmieszczenie odniesień w *Expositio* jest następujące:

Część	Zagadnienie	Temat argumentacji Akwinaty	Dzieło Akwinaty	Inne źródła
Tabula: k. 5a – k8vd (7–27); zob. Borzyszkowski 1968, 595–90.				
Introductio: k. 8vd-k. 15vd (29–60); Borzyszkowski 1974, 12–38.				
E: k. 10a-b (36–37)	Przyczyny błędu w wierze	Różne przyczyny błędu człowieka	SCG I, c. 5.	Aristoteles, De partibus animalibus, s.5; 664 b; De coelo et mundo II, c. 12,1; 291 b; Gregorius Magnus, Homilia XXIV, 1.
F: k. 10vc-d (38)	Przyczyny herezji	Trudność umysłu ludzkiego	SCG I, c. 6.	
k. 10vd (39)	Istota herezji	Upór woli w herezji	In 4 Sent., d. 13, a 5. STh, II-II, q. 5, a 3.	
M: k.13vc (50–51)	Sąd żywych i umarłych	Porządek wydarzeń zbawczych	STh, II-II, q. 1, c. 8.	
P: k. 14a-b (53–54)	Warunki konsekracji podczas mszy św.	Niedbalstwo celebransa	STh, III, q. 83, a. 6 ad 4.	
Q: k. 16vc (55)	Wątpliwości, co do godności celebransa	Godne przystąpienie do sakramentu pokuty	In 4 Sent., d. 9, a. 2–4.	

Część	Zagadnienie	Temat argumentacji Akwinaty	Dzieło Akwinaty	Inne źródła
k. 15a (57)	Nieważność konsekracji	Powtórzenie słów konsekracji	STh, III, q 83, a. 1 ad 3.	
Art. I: Wierzę w Boga…				
L: k 19vd (79–80)	Istnienie i wybory aniołów	Aniołowie są wolni w wyborze dobra i zła	In 2 Sent., d. 3, q. 2, a. 1.	
Art. II: Wierzę w Jezusa Chrystusa…				
Art. III: Który począł się z Ducha Świętego…				
F: k 26b (109)	Dziewictwo Maryi	Dziewictwo Maryi po narodzeniu Chrystusa	STh, III, q. 28, a. 3.	Ez 44,2; Augustinus, Epistula CXXXVII.
Art. IV: Umęczon pod Ponckim Piłatem…				
D: k 28vc (119–120)	Zmysły Chrystusa	W czasie męki Chrystus przeżywał największy smutek i radość	STh, III, q. 82, a. 4.	Mt 27,46; Ps 88 (87), 5 Bonaventura, De 3 Sent.
N: k. 31a (132)	Zdjęcie z krzyża	Trzy powody pogrzebu	STh, III, q. 51, a. 1.	1 Kor 15,20–22; Kol 3,3; Iz 11,10.
O: k. 31b (133)	Martwe ciało Jezusa	Ciało Jezusa było prawdziwie martwe	STh, III, q. 50, a. 5.	

Część	Zagadnienie	Temat argumentacji Akwinaty	Dzieło Akwinaty	Inne źródła
Art. V: Zstąpił do piekieł…				
A: k 31vc (135)	Miejsca przebywania zmarłych przed męką Chrystusa	Jedno z miejsc nie przyjmuje już dusz	In 4 Sent., d. 45, q. 1, a 2.	
E: k: 32b–33a (139–141)	Gdzie, kiedy, na jak długo, w jakim celu zstąpił Chrystus do otchłani	Trzy przyczyny, dla których Chrystus zstąpił do „otchłani Ojców”,	Bez podania konkretnego źródła	Oz 13,14; Gregorius, XL homiliarum in evangelia, homilia XXXII.
		Dokładne określenie czasu pobytu, tego co się tam dokonało oraz w jakim porządku		Za 9,11; Kol 2,15.
J: k 34b (148–149)	Znaczenie zmartwychwstania Chrystusa	Wszyscy, którzy zmartwychwstali przed Chrystusem, zmarli ponownie	STh, III, q. 53, a. 3.	Łk 24,46; 2 Kor 13,4; Mt 28,4; Rz 6,9; Ap 1,5; 1 Kor 15,20; Augustinus, De Trinitate VI, 6,10.
	Ciało Chrystusa po zmartwychwstaniu	Z mocy Bożej ciało ludzkie staje się chwalebne	In 4 Sent., d. 44, q. 2, a. 4.	J 20,19; Łk 24,32; Hbr 4,14; Hi 37,18 Augustinus, Epistula ad Evodium, ep. CLXIV, 3,9.
L: k 34vc-d (150)	Św. Tomasz Apostoł niewierny	Co znaczy zobaczył i dotknął ran Chrystusa	STh, III, q. 54, a. 4.	J 20,20; Pseudo-Augustinus, Hypomnesticon contra Pelagianos

Część	Zagadnienie	Temat argumentacji Akwinaty	Dzieło Akwinaty	Inne źródła
				et Caelestianos, cap. 10/2; Albertus Magnus, Super Lucam; Augustinus, De civitate Dei XII, 7.
O: k. 35b (153–154)	Chrystofanie	Sens chrystofanii	STh, III, q. 55, a. 3.	J 20,11–18; Mt 28,9.16–20; Łk 24,31.34.36–43; J 20,24–29; J 21,1–14; Dz 1,4–11; 1 Kor 15,6; Ambrosius, De virginitate.
Art. VI: Wstąpił na niebiosa…				
D: k. 37a-b (162–163)	Chrystus wstąpił do nieba	Dziesięć poziomów nieba	STh, I, q. 68, a. 4.	Beda, Basilius Strabo (bez podania źródła)
E: k. 37b (163)	Miejsce przebywania Trójcy Świętej	Wyżej niż niebo	STh, I, q. 68, a. 4.	Ef 1,20–21 Iz 14,13–14
M: k. 38vd (170)	Wspaniałość chwały	Na czym polega chwała Bóstwa	STh, III, q. 58, a. 2.	
Art. VII: Stamtąd przyjdzie sądzić…				
E: k. 41a (182)	Okoliczności paruzji	Znaki poprzedzające przyjście Chrystusa	In 4 Sent., d. 48, q. 1, a 4.	Hieronimus, Annales Hebraeorum.

Część	Zagadnienie	Temat argumentacji Akwinaty	Dzieło Akwinaty	Inne źródła
G: k. 41vd (185)	Nowe stworzenie	Odnowa ziemi	In 4 Sent., d. 48, q. 2, a. 4.	Iz 39,26.
K: k. 42vc (188)	Cechy sądu ostatecznego	Sąd żywych	In 4 Sent., d. 43, q. 1, a. 4. STh, I, q. 59, a. 6.	Flp 2,9; Petrus Lombardus, Sent, IV, d. 43.
k 42vd (191)	Jak będzie sądził Chrystus?	Jako Syn Boży będzie sądził władzą zwyczajną, jako człowiek – delegowaną	In 4 Sent., d. 47, q. 1, a. 2.	
N: k. 43vc-44a (193–194)	Okoliczności powtórnego przyjścia Chrystusa	Opina na temat piękna Mocy Bożej oparta na wypowiedzi na temat św. Agnieszki	Brak wskazania źródła.	Łk 21,27 J 5,27; Iz 26,10; Augustinus, De verbis Domini.
	Znaki przyjścia Chrystusa	Widoczne znaki męki	In 4 Sent., d. 47, q. 1, a. 2.	Mt 24,30; Mdr 2,20; Johannes Chrisostomus, Super Mattheum, Homilia 75; Bonaventura, Super Quarto Libro Sententiarum, d. 48.
O: k. 44a-b (197)	Kto będzie świadczyć na sądzie ostatecznym?	Zawarte w sumieniu grzechy i dobre czyny staną się jawne	In 4 Sent., d. 43, q. 1, a. 5.	Ap 12,10; 2 Sm10,4; Jr 29,23; 1 Kor 4,5; Ap 20,2; Dn 7,10; Bernardus, Meditationes.
R: k. 45b-vc (201–202)	Czy aniołowie będą sądzić?	Żaden anioł nie będzie sądzić	In 4 Sent., d. 47, q. 1., a. 2.	

Część	Zagadnienie	Temat argumentacji Akwinaty	Dzieło Akwinaty	Inne źródła
T: k. 46b-vc (205)	Co nastąpi po sądzie?	Demony dostąpią kary, ale jednocześnie wypełnią sprawiedliwość karząc odrzuconych	In 4 Sent., d. 47, q. 2, a. 3.	Ps 58,11.
Art. VIII: Wierzę w Ducha Świętego				
F: k. 48b (216–217)	Oddawanie czci Duchowi Świętemu	Cześć jednej Osoby Trójcy Świętej nie wyklucza kultu innych	STh, II-II, q. 84, a. 1.	Łk 4,8; Mt 4,10; Rdz 18,2; Rabanus, Super Genesim.
N: k. 51b-vc (229–230)	Duch Święty jako gołębica	Duch był prawdziwą gołębicą	STh, III, q. 39, a. 7.	Augustinus, De agone Christiano, I, c. 22.
R: k. 52 vd (236)	Duch Prawdy co objawia	Każda prawda jest od Ducha Świętego	STh, II-II, q. 172, a. 6.	
T: k. 53vd (241)	Oświecenie w poznaniu prawd objawionych	Objawienia przez sen	STh, II, q, 85, a. 6.	Dn 10,2; Jr 1,18; Dn 5,25; 1 Sm 3,4–14; 2 Mch 15,12–14; Łk 1,11–20.26–38; Iz 6,1.
Z: k 56vd (253)	Rozróżnienie objawienia dobrego i złego ducha	Poszerzenie tematu rozróżniania	STh, II-II, q. 100, a. 1–5.	Pwt 18,21–22 Petrus Lombardus, Sent, II, d. 7.
Art. IX: Święty Kościół powszechny…				
Art. X: Odpuszczenie grzechów				

Część	Zagadnienie	Temat argumentacji Akwinaty	Dzieło Akwinaty	Inne źródła
B: k. 59 vc (267)	O odpustach	Warunki ważnego odpustu	In 4 Sent., d. 20, q. 1, a. 4.	
k. 59 vd (269)		Odpusty nie zwalniają z uczynków pokutnych	In 4 Sent., d. 45, q. 3, a. 2.	
k. 60a-b (269–270)		Czy żywy człowiek może wysłużyć odpust żywemu	In 4 Sent., d. 20, q. 1, a. 3.	
C: k. 60b (270–271)	Odrzucenie kultu świętych	Znaczenie odpustu dla przebywających w czyśćcu	In 4 Sent., d. 20, q. 2, a. 3.	
	Czy lepiej modlić się do większych świętych?	Jest to błąd heretyków	In 4 Sent., d. 45, q. 3, a. 2;	
E: k. 61b (274–275)	Sens modlitwy za zmarłych	Modlitwa do mniejszych świętych jest ważna z trzech powodów	In 4 Sent., d. 45, q. 3, a. 2.	Hi 5,1.
		Zmarli w czyśćcu modlą się za nami	In 4 Sent., d. 45, q. 3, a. 2.	Augustinus, De praedestinatione Sanctorum, I; Augustinus, De cura pro mortis, I, 5; Brigitta, Revelationes Caelestes; Riccardus de Middletown, In 4 Sent., d. 45.

Część	Zagadnienie	Temat argumentacji Akwinaty	Dzieło Akwinaty	Inne źródła
Art. XI: Ciała zmartwychwstanie				
C: k 65a (293)	Czas powszechnego zmartwychwstania	Czy można przewidzieć czas powszechnego zmartwychwstania	In 4 Sent., d. 43, q. 1, a. 3.	Mt 24,36; Dz 1,7 Pseudo-Dionisius Areopagita, De caelesti hierarchia, l. IV, 3; Augustinus, De civitate Dei, XVIII.
D: k. 65 vd (295–296)	Czy zmartwychwstanie cielesne poprzedza życie wieczne?	Ci, którzy wstąpili do nieba, posiadali ciała. Zmartwychwstanie cielesne nie poprzedza życia wiecznego	In 4 Sent., d. 43, q. 1, a. 2. STh, III, q. 53, a. 3.	Mt 27,52–53; Augustinus, Epistula ad Evodium, Epistula CLXIV; Ambrosius; Petrus de Tarantasia; Bonaventura etc. (ogólnie bez podania źródeł)
H: k. 67a-b (301)	Nieśmiertelność po zmartwychwstaniu	Sumaryczne przedstawienie prawd o skutkach zmartwychwstania	In 4 Sent., d. 43, q. 1–2.	1 Kor 15,53.
Art. XII: Żywot wieczny. Amen.				
B: k 68vc (308)	Szczęście wieczne	Szczęście stworzone i niestworzone	In 4 Sent., d. 49, q. 1, a. 1.	Petrus de Taransia, In 4 Sent, d. 69.

Część	Zagadnienie	Temat argumentacji Akwinaty	Dzieło Akwinaty	Inne źródła
J: k 71vc (321–322)	Czy ciało chwalebne może być w tym samym miejscu z innym ciałem	Może nie dzięki chwalebności, ale dzięki mocy Bożej	Bez podania źródła	Inaczej o chwalebności Johannes Damascenus, De fide ortodoxa III (?); Gregorius Magnus, Homiliarum in Evangelia, Homilia 29 (?) (lokacje przypuszczalne, ograniczone dane w tekście) i inni – chwalebność umożliwia bycie z innym ciałem.
O: 74vc-d (334–335)	O aureoli dziewictwa	Kościół postanowił, by zgwałcone niewiasty powstrzymały się od konsekracji	In 4 Sent., d. 33, q. 3, a. 1; In 4 Sent., d. 49, q. 5, a. 3. STh, II-II, q. 152.	Ambrosius, De virginibus; Petrus Lomardus, Sent IV, d. 33; Decretum Magistri Gratiani II, 32, q. 5, can. 14.

Nawiązania do św. Tomasza z Akwinu mają różną formę i pojawiają się w zróżnicowanym kontekście *Expositio*. Najczęściej Jan z Kwidzyna przywołuje konkretne wypowiedzi św. Tomasza, wskazując bezpośrednio na lokację w Sumie Teologicznej, Komentarzu do Księgi Sentencji Piotra Lombarda lub Sumie przeciw Poganom. Trzykrotnie przywołuje się opinię św. Tomasza z Akwinu bez podania konkretnego dzieła.

Pod względem problematyki zauważalne są trzy grupy tematyczne odniesień, z których dwa pierwsze dotyczą głównie prologu.

Temat pierwszy stanowi herezja. Jan z Kwidzyna korzysta z autorytetu Tomasza w celu wskazania na przyczyny błędów w wierze oraz powodów wkroczenia na drogę herezji. Zdefiniowanie postawy heretyckiej jest istotne dla Jana, który w *Expositio* podejmuje polemikę zarówno z dawnymi, jak i z no-

wymi, pojawiającymi się herezjami (zob. Biller 2022, 163–83; Karczewski 2024b, 231–33).

Temat drugi dotyczy wybranych problemów związanych z dyscypliną kościelną. Na pierwszym miejscu Jan zastanawia się nad konkretnymi kwestiami dotyczącymi celebracji eucharystycznej. Refleksji nad różnymi aspektami praktyki sprawowania i przechowywania Eucharystii dedykowana jest końcowa część prologu. Temat Eucharystii wraca w dalszej treści *Expositio* w kontekście rozważań na temat waldensów i innych grup negujących realną obecność Chrystusa w Eucharystii (zob. Karczewski 2023, 25–41). Inny problem dotyczący praktyki kościelnej pojawia się przy okazji rozpatrywania ostatniego artykuły Symbolu Apostolskiego. W kontekście omawiania szczęścia wiecznego podejmuje się szczęście osiągnięte w stanie dziewictwa konsekrowanego. Rozważa się także warunki moralno-teologiczne przyjęcia do grona dziewic konsekrowanych. Przywołane opinie św. Tomasza z Akwinu stanowią potwierdzenie wykładu Jana z Kwidzyna w tych kwestiach.

Trzecia grupa tematyczna to odniesienia do św. Tomasza w trakcie omawiania poszczególnych artykułów wiary. Dotyczą one kwestii ściśle teologicznych (zob. Artemiuk 2024, 247–59).

Jan z Kwidzyna odnosi się do św. Tomasza na trzy sposoby. Najczęściej opinia św. Tomasza pojawia się w kontekście interpretacji tekstów biblijnych oraz wraz z wypowiedziami innych autorytetów kościelnych. Niekiedy Jan odnosi się jedynie do zdania Tomasza i ewentualnych tekstów biblijnych. Wynika to z wszechstronnej, wielotematycznej refleksji teologicznej Akwinaty zawartej w cytowanych źródłach. Ponadto przypuszczalnie w niektórych kwestiach Jan posiada pełne zaufanie do zdania Tomasza. Prawdopodobnie wie także, że wśród jemu współczesnych odbiorców dzieła św. Tomasz z Akwinu stanowią uznany autorytet. Wśród kwestii, w których Jan z Kwidzyna bazuje głównie na opinii św. Tomasza, należy wymienić: wolność aniołów i ich relacja do sądu ostatecznego; stan Chrystusa po śmierci; charakterystyka zstąpienia do piekieł; określenie miejsca przebywania Trójcy Świętej; pytanie o chwałę bóstwa, eschatologiczna odnowa ziemi; sąd Chrystusa, relacja prawdy do Ducha Świętego; warunki i owoce odpustów; skutki zmartwychwstania itd. W przypadku skutków zmartwychwstania oraz rozeznawania dobra i zła Jan z Kwidzyna wskazuje dzieła Tomasza jako źródła do poszerzenia wiedzy na te tematy.

Jedynie raz Jan z Kwidzyna wydaje się nie zgadzać z opinią Tomasza. Dotyczy ona kwestii rozumienia chwalebności ciała zmartwychwstałego i uwielbionego w relacji do wcześniejszego ciała fizycznego w Artykule XII. Autor *Expositio* nie podejmuje jednak polemiki z Akwinatą, ale wskazuje na odrębne zdanie innych autorytetów kościelnych.

B. JAN Z KWIDZYNA I ŚW. TOMASZ Z AKWINU – PRÓBA OKREŚLENIA RELACJI

Jan z Kwidzyna na kartach *Expositio* odnosił się do autorytetu św. Tomasza z Akwinu relatywnie często. Jednocześnie korzystał także z innych autorytetów. Najważniejsze znaczenie posiada tu argumentacja biblijna (zob. Roszak 2018b; Karczewski 2021b, 293–301). Relacja między egzegezą Akwinaty i niezwykłą fascynacją Słowem Bożym Jana z Kwidzyna wymaga jednak bardziej szczegółowych badań w przyszłości (zob. Roszak 2015; Michalik 2018, 167–91). Inny problem stanowi relacja między metodologią interpretacji tekstów biblijnych i prezentowanymi poglądami filozoficznymi (zob. Roszak 2018a, 123–35). W przypadku pism św. Tomasza z Akwinu Jan z Kwidzyna odnosi się do dobrze sprecyzowanego typu literatury. Tworzą je głównie: Komentarz do IV Księgi Sentencji Piotra Lombarda, Suma Teologiczna i Suma przeciw Poganom. Są one traktowane jako źródła fachowej wiedzy teologicznej i dyscyplinarnej. Nie podejmuje się spornych kwestii filozoficznych i teologicznych. Jak wspomniano, *Expositio* jest przede wszystkim formą komentarza głównie o profilu teologicznym i duszpasterskim. Formy polemiki, które podejmuje Jan z Kwidzyna, w tym czy w innych pismach, nie mają charakteru sporu teoretycznego. Autor koncentruje się raczej na trudnościach, które przeżywa Kościół. Można zatem przyjąć, że relacja Jana z Kwidzyna do pism św. Tomasza jest typowo akademicka (zob. Verger 1989, 127–37). Dzieła św. Tomasza dostarczają argumentów. Dotyczy to zarówno metodologii przekazu wiedzy w trakcie kształcenia studentów na uniwersytecie średniowiecznym. Wiąże się również z doświadczeniem Jana jako wytrawnego profesora i teologa. Jan z Kwidzyna jest dzieckiem epoki, w której żyje. Niektóre cechy jego poglądów, szczególnie zaś brak zaufania do intelektu i poznania rozumowego, wiążą go z nurtem fideizmu i illuminalizmu (Borzyszkowski 1974, 46). Jan szuka nowej drogi, nowej teologii (zob. Lourdeaux 1988, 3–25). Formalnie jednak prowadzi wykład zgodnie z praktyką profesora uniwersytetu i teologa z II połowy XIV w. Z tekstów *Expositio* emanuje szacunek dla dorobku pokoleń tzw. „Doktorów", czyli wielkich filozofów i teologów Kościoła. Kościół, którego odnowy Jan z Kwidzyna pragnie, czerpie z ich mądrości (zob. Van Dijk 2013, 227–44). Jan z Kwidzyna poszukuje reformy Kościoła, proponując głębsze wniknięcie w treść prawd wiary (Karczewski 2022a, 245–52). Św. Tomasz z Akwinu jest jednym z najważniejszych nauczycieli, których Bóg dał swojemu Kościołowi.

PODSUMOWANIE

Ustalenie związków *Expositio Symboli Apostolorum* z poglądami św. Tomasza z Akwinu miało na celu wydobycie mało znanego aspektu twórczości teologicznej Jana z Kwidzyna. Może ono prowadzić do dalszych badań na temat

znaczenia autorytetu Akwinaty w środowisku uczniów nominalisty Henryka Totting von Oyta lub w tzw. nowej teologii. Można też postawić pytanie o znaczenie św. Tomasza z Akwinu w początkach nurtu odnowy Kościoła określanym jako *Devotio Moderna*. Zostaje również przybliżone szerszej grupie czytelników główne dzieło wybitnej osobowości średniowiecznej Pomezanii. Jan z Kwidzyna, który był praskim profesorem akademickim, teologiem i opiekunem duchowym Mistyczki Pomezańskiej Doroty z Mątów, był również duchownym Zakonu Krzyżackiego. Należy wyrazić nadzieję, że przedłożone opracowanie przyczyni się do coraz lepszego poznania dorobku literackiego oraz myśli teologicznej autora *Expositio*.

ODNIESIENIA DO ŚW. TOMASZA Z AKWINU W *EXPOSITIO SYMBOLI APOSTOLORUM* JANA Z KWIDZYNA

Abstrakt

Głównym dziełem Jana z Kwidzyna (1343–1417) jest *Expositio Symboli Apostolorum*. Podjęto temat zawartych w tym dziele odniesień do św. Tomasza z Akwinu. W punkcie pierwszym omówiono okoliczności historyczne, w których działał Jan z Kwidzyna oraz zaprezentowano jego główne poglądy filozoficzne i teologiczne. W drugim punkcie zamieszczono charakterystykę *Expositio* oraz wersji tekstu poddanej analizie. W ostatnim punkcie omówiono zamieszczone w *Expositio* odniesienia do św. Tomasza z Akwinu oraz podjęto próbę ustalenia relacji autora dzieła do poglądów Akwinaty. Pomimo faktu, że Jan z Kwidzyna znajdował się w kręgu nominalizmu i późnego augustianizmu, sięga on po główne dzieła Akwinaty. Bazuje jednak na jego poglądach dotyczących głównie teologii i dyscypliny kościelnej. Autor *Expositio* traktuje św. Tomasza z Akwinu jako ważny autorytet w zakresie obrony czystości wiary oraz właściwej interpretacji jej głównych prawd. W świetle *Expositio* św. Tomasz z Akwinu jawi się jako jeden z fundamentalnych autorytetów Kościoła. W czasach, kiedy Kościół pilnie potrzebował obrony i odnowy moralnej, odwołanie się do św. Tomasza z Akwinu sugerowało ciągłość i głębię refleksji teologicznej obecnej w Kościele katolickim.

S ł o w a k l u c z o w e: Jan z Kwidzyna, Tomasz z Akwinu, okres przedhusycki, teologia późnośredniowieczna, *Expositio Symboli Apostolorum*.

REFERENCES TO ST. THOMAS AQUINAS IN JOHANNES MARIENWERDER'S *EXPOSITIO SYMBOLI APOSTOLORUM*

Abstract

The major work of Johannes Marienwerder (Jan z Kwidzyna; John of Kwidzyn) (1343–1417) is *Expositio Symboli Apostolorum*. This paper examines the references to St. Thomas Aquinas contained in this work. The first section discusses the historical context in which Johannes Marienwerder was active and presents his main philosophical and theological views. The second section provides a description of the *Expositio* and the version of the text under analysis. The final section discusses the references to St. Thomas Aquinas found in the *Expositio* and attempts to determine the author's relationship to Aquinas's views. Despite the fact that Marienwerder was part of the circle of nominalism and late Augustinianism, he draws upon Aquinas's major works. However, he relies on Aquinas's views primarily regarding theology and church discipline. The author of *Expositio* treats St. Thomas Aquinas as an important authority in the defense of the purity of the faith and the correct interpretation of its main truths. In the light of *Expositio*, St. Thomas Aquinas emerges as one of the Church's fundamental authorities. At a time when the Church urgently needed defense and moral renewal, the appeal to St. Thomas Aquinas suggested the continuity and depth of theological reflection present in the Catholic Church.

K e y w o r d s : Johannes Marienwerder, Thomas Aquinas, pre-Hussite period, late medieval theology, *Expositio Symboli Apostolorum*.

VERWEISE AUF DEN HEILIGEN THOMAS VON AQUIN IN DER *EXPOSITIO SYMBOLI APOSTOLORUM* VON JOHANNES VON MARIENWERDER

Abstrakt

Das Hauptwerk von Johannes von Marienwerder (1343–1417) ist die *Expositio Symboli Apostolorum*. In diesem Beitrag werden die in diesem Werk enthaltenen Verweise auf den heiligen Thomas von Aquin behandelt. Im ersten Abschnitt werden die historischen Umstände, unter denen Johannes von Marienwerder wirkte, erörtert und seine wichtigsten philosophischen und theologischen Ansichten vorgestellt. Im zweiten Abschnitt werden die Merkmale der Expositio sowie die analysierte Textfassung beschrieben. Im letzten Abschnitt werden die in der Expositio enthaltenen Bezüge zu Thomas von Aquin erörtert und es wird versucht, die Beziehung des Autors zu den Ansichten des Aquinaten zu ermitteln. Obwohl Johannes von Marienwerder dem Kreis des Nominalismus und des späten Augustinismus angehörte, greift er auf die Hauptwerke des Thomas von Aquin zurück. Er stützt sich jedoch vor allem auf dessen Ansichten zur Theologie und zur kirchlichen Disziplin. Der Autor der Expositio betrachtet den heiligen Thomas von Aquin als wichtige Autorität im Bereich der Verteidigung der Reinheit des Glaubens

und der richtigen Auslegung seiner Hauptwahrheiten. Im Lichte der Expositio erscheint der heilige Thomas von Aquin als eine der grundlegenden Autoritäten der Kirche. In einer Zeit, in der die Kirche dringend Verteidigung und moralische Erneuerung benötigte, deutete der Rückgriff auf den heiligen Thomas von Aquin auf die Kontinuität und Tiefe der theologischen Reflexion in der katholischen Kirche hin.

S c h l ü s s e l w ö r t e r : Johannes von Marienwerder, Thomas von Aquin, vorhussitische Zeit, spätmittelalterliche Theologie, *Expositio Symboli Apostolorum*.

BIBLIOGRAFIA

Artemiuk, Przemysław. 2024. "Chrystologia w Expositio Symboli Apostolorum Jana z Kwidzyna." *Studia Elbląskie* 25:227–46.

Biller, Peter. 2022, "Waldenses by Baltic," In *A Companion to the Waldenses in the Middle Ages*, edited by M. Benedetti and E. Cameron, 163–83. Brill's Companions to the Christian Tradition 103. Leiden: Brill.

Borzyszkowski, Marian. 1968. "Problematyka filozoficzna i teologiczna w twórczości Jana z Kwidzyna (1343–1417) (cz. 1)." *Studia Warmińskie* 5:111–99.

Borzyszkowski, Marian. 1969. "Problematyka filozoficzna i teologiczna w twórczości Jana z Kwidzyna (1343–1417) (cz. 2)." *Studia Warmińskie* 6:87–171.

Borzyszkowski, Marian. 1974. "Jana z Kwidzyna Prolog do Expositio Symboli Apostolorum." In *Textus et Studia in historiam theologiae in Polonia excultae spectantia*, II, 2, 6–91. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.

Brandauer, Christine. 2008. *Die Artikel des heiligen christlichen Glaubens in der Übersetzung des Jakob Lenzenperger (1432). Edition, Glossar und Untersuchungen*. Innsbruck: Universität Innsbruck Verlag.

Brines, Lluis. 2023. "Heinrich Totting von Oyta." In *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*, 46:623–28. Nordhausen: Verlag Traugott Bautz GmbH.

Van Dijk, Mathilde. 2013. "Performing the Fathers in the Devotio Moderna." In *Die Devotio Moderna. Sozialer und kultureller Transfer (1350–1580)*, edited by J. Engelbrecht, I. Kwiatkowski, and D. de Boer, 2:227–44. Münster: Aschendorf Verlag.

Dygo, Marian. 2023. *Mulier fortis. Studia nad Prologiem w Vita Doroheae Montoviensis Jana z Kwidzyna*. Warszawa: DiG.

Dinckmut, Karl K. (ed.). 1485. *Erklärung der zwölf Artikel des christlichen Glaubens*. Ulm. online: Digitale Bibliothek – Münchener Digitalisierungszentrum (MDZ), BSB-Ink: E-88 (15.04.2026).

Gajewski, Wojciech. 2016. "Postulaty reformy Kościoła: Waldo-Wiklef- Jan Milíč z Kroměříža – Matěj z Janova." In *Jan Hus – życie i dzieło: w 600. rocznicę śmierci*, edited by A. Paner and M. Hinz, 33–70. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.

Glauert, Mario. 2003. *Das Domkapitel von Pomesanien*. Prussia Sacra 1. Toruń: Wydawnictwo UMK.

Hipler, Franz. 1864–1866. “Meister Johannes Marienwerder und die Klausnerin Dorothea von Montau.” *Zeitschrift für die Geschichte und Alterstumskunde Ermlands* 3:166–299.

Hledíková, Zdeňka. 2002. “Synody pražských biskupů.” In *Pražské synody a koncily předhusitské doby*, edited by J. V. Polc and Z. Hledíková, 13–23. Praha: Karolinum.

Jan z Kwidzyna. 2023. *Wykład Symbolu Apostolskiego Expositio Symboli Apostolorum*. Edited by J. Wojtkowski and M. Borzyszkowski. Olsztyn: Wydział Teologii Uniwersytet Warmińsko-Mazurski.

Johannes Marienwerder. 1400 ca. *Expositio Symboli Apostolorum*. Manuscript Nr 1977 z zasobów Biblioteki Gdańskiej Polskiej Akademii Nauk.

Karczewski, Marek. 2021a. “*Expositio Symboli Apostolorum* Jana z Kwidzyna jako źródło badań nad średniowieczną teologią i egzegezą biblijną.” *Studia Elbląskie* 22:329–46.

Karczewski, Marek. 2021b. “Pismo Święte i odwieczne Słowo Boga w *Expositio Symboli Apostolorum* Jana z Kwidzyna.” *Biblica et Patristica Thoruniensia* 14 (3): 287–304.

Karczewski, Marek. 2022a “Biblical Sources of Ecclesiology in Expositio Symboli Apostolorum by Johannes Marienwerder.” *Studia Warmińskie* 59:241–60.

Karczewski. Marek. 2022b. “Jedność Kościoła w Expositio Symboli Apostolorum Jana z Kwidzyna.” *Studia Elbląskie* 23:173–86.

Karczewski, Marek. 2023. “Sacrament of Eucharist according *Expositio Symboli Apostolorum* by Johannes Marienwerder.” *Forum Teologiczne* 24:25–41.

Karczewski, Marek. 2024a. “Biblical argumentation in a Synodal Sermon *Expergiscimi hodie anime devote* by Johannes Marienwerder.” *Biblica et Patristica Thorunesia* 17 (4): 425–44.

Karczewski, Marek. 2024b. “Polemika przeciw waldensom w *Expositio Symboli Apostolorum* Jana z Kwidzyna.” *Studia Warmińskie* 61:221–42.

Karczewski, Marek. 2025a. “Argumentacja biblijna w kazaniach o zmarłych Jana z Kwidzyna (1343–1417).” *Studia Warmińskie* 62:203–20.

Karczewski, Marek. 2025b. “Wskrzeszenia dzieci w aktach kanonizacyjnych Doroty z Mątów w perspektywie teologicznej.” *Forum Teologiczne* 26:91–108.

Karczewski, Marek. 2025c. “Interpretacja Iz 57 w kazaniu *Expergiscimini hodie anime devote* Jana z Kwidzyna.” *Studia Elbląskie* 26:241–60.

Krzyżaniakowa, Jadwiga. 1995. “Henryk Totting z Oyty i jego prascy uczniowie.” *Roczniki Historyczne* 61:87–109.

Krzyżaniakowa, Jadwiga. 1963. “Mateusz z Krakowa. Działalność z Pradze w latach 1355–1394.” *Roczniki Historyczne* 29:9–57.

Kwiatkowski, Stefan. 2024. *Klimat religijny w diecezji pomezańskiej u schyłku XIV i w pierwszych dziesięcioleciach XV wieku*. 2nd ed. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.

Lahey, Steven E. 2018. “Matěj of Janov: Corpus Mysticum, Communionem, and the Lost Treatise of His Regulae.” *Religions* 9 (16): 1–21.

Lourdeaux, Willem. 1988. “*Zur Devotio moderna*.” In *Studien zur Devotio Moderna*, edited by K. Egger, W. Lourdeaux, and A. van Biezen, 3–25. Bonn: Borengässer.

McGinn, Bernard. 2008. *Die Mystik im Abendland*. Vol. 4: *Die Mystik im mittelalterlichen Deutschland (1300–1500)*. Freiburg: Herder.

Michalik, Andrzej. 2018. "Charakterystyczne cechy egzegezy Pisma Świętego św. Tomasza z Akwinu." *Tarnowskie Studia Teologiczne* 37 (1–2): 167–91.

Monnet, Pierre. 2021. *Karl IV. Der europäische Kaiser*. Darmstadt: Herder.

Piechocka-Kłos, Maria. 2022. "References to St. Augustine in *Expositio Symboli Apostolorum* by Jan of Kwidzyn." *Studia Warmińskie* 59:375–89.

Polc, Josef V. 2002. "Pražské koncily a synody doby arcibiskupů Jana Očko z Vlašimě a Jana z Jenštejna 1365–1395." In *Pražské synody a koncily předhusitské doby*, edited by Josef V. Polc, and Zdeňka Hledíková, 33–51. Praha: Karolinum.

Rossmann, Heribert. 1973. "Johannes Marienwerder O.T., ein ostdeutscher Theologe des späten Mittelalter. Ein Überblick über sein Leben, seine Schriften und seine theologische Geisteshaltung." *Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen*-Mähren--Schlesien 3:221–53.

Roszak, Piotr. 2018a. "Language, Methaphysic and the Bible. The Philosophical Background of Aquinas's Exegesis of Sacred Scripture." *European Journal of Science and Theology* 14 (5): 123–35.

Roszak, Piotr. 2018b. "Rola Pisma Świętego w średniowiecznej teologii." *Teologia w Polsce* 12 (2): 71–84.

Roszak, Piotr, and Jorgen Vijgen. 2015. *Reading Sacred Scripture with Thomas Aquinas. Hermeneutical Tools, Theological Questiones and New Perspectives*. Thournhout: Brepols Publishers.

Rüther, Andreas. 2013. "Mittel und Wege neuer Frömmigkeitskulturen im Königreich Böhmen vor und nach der Reformation." In *Die Devotio Moderna. Sozialer und kultureller Transfer (1350–1580)*, edited by J. Engelbrecht, I. Kwiatkowski and D. de Boer, 2:75–97. Münster. Aschendorf Verlag.

Thomas Aquinas, *Scriptum Super Sententiis* II. Accessed April 19, 2026. https://aquinas.cc/la/en/~Sent.II. (= *In 2 Sent.*).

Thomas Aquinas, *Scriptum Super Sententiis* IV. Accessed April 19, 2026. https://aquinas.cc/la/en/~Sent.IV. (= *In 4 Sent.*).

Thomas Aquinas, *Summa Contra Gentiles* I-IV. Accessed April 19, 2026. https://aquinas.cc/la/en/~SCG1-4. (= *SCG*).

Thomas Aquinas, *Summa Theologiae* I-III Accessed April 19, 2026. https://aquinas.cc/la/pl/~ST.I-III. (= *STh*).

Thomas Aquinas, *Summa theologiae* (Thomas de Aquino). 1888. *Summa theologiae*. Editio Leonina 4. Romae. (= *STh*).

Välimäki, Reima. 2022. "The Portrayal of the Waldensian Brethren in the De Vita et Conversacione (c. 1391–1393)." In *Inquisition and Knowledge, 1200–1700*, edited by P. Biller and L. J. Sackville, 157–77. Marlesham: Boydell & Brewer.

Verger, Jacques. 1989. "L'esegesi dell'università." In *Lo studio della Bibbia nel Medioevo latino*, edited by P. Riché, J. Châtillion, and J. Verger, 91–139. Brescia. Paideia Editrice.

Westphälinger, Ariane. 2007. *Der Mann hinter der Heiligen*. Krems: Medium Aevum Quotidianum.

Wiśniewski, Jan. 2000. "Johannes Ryman (OT) († 1417)." In *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1198 bis 1448*, edited by E. Gatz and C. Brodkorb, 572–73. Berlin: Herder.

Wiśniewski, Jan. 2023. *Historia Diecezji Pomezańskiej*. Vol. 1: *Średniowiecze (1243–1525)*. Pelplin: Bernardinum.

Wojtkowski, Julian. 2013–2015. *Piotr Lombard Cztery Księgi Sentencji, przekład i opracowanie*. Olsztyn: Archidiecezja Warmińska.

Zawadzki, Wojciech. 2020. "Model kapłana pomezańskiego w XV w. w świetle ustawodawstwa synodalnego." In *Studia z dziejów diecezji pomezańskiej*, edited by J. Liguz, 137–46. Pelplin: Bernardinum.

Żukowska, Kamila. 2017. "Intymna ścieżka. Późnośredniowieczna pobożność jako kontekst dla Reformacji." *Zagadnienia Rodzajów Literackich* 60 (4): 159–73.

Marek Karczewski – duchowny (diecezja elbląska), licencjat nauk biblijnych (Papieski Instytut Biblijny w Rzymie), doktor habilitowany w zakresie teologii biblijnej, profesor Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego. Od roku 2000 związany z Wydziałem Teologii UWM w Olsztynie oraz z Wyższym Seminarium Duchownym Diecezji w Elblągu. Specjalizacje – profetyzm wczesnochrześcijański, hermeneutyka Apokalipsy św. Jana, hermeneutyka biblijna Jana z Kwidzyna. Autor monografii *Reinterpretacja Księgi Rodzaju w Apokalipsie św. Jana* (2010), *Szatan w Apokalipsie św. Jana* (2013), *Baranek w Apokalipsie św. Jana* (2016). Współredaktor wydania *Wykład Symbolu Apostolskiego Expositio Symboli Apostolorum* (2023). W ostatnich latach koncentruje się na badaniach nad hermeneutyką biblijną w późnośredniowiecznej literaturze teologicznej ze szczególnym uwzględnieniem twórczości Jana z Kwidzyna (1343–1417). Niektóre efekty badań zostały przedstawione w następujących artykułach naukowych: *Pismo Święte i odwieczne Słowo Boga w Expositio Symboli Apostolorum Jana z Kwidzyna* (2021); *Sacrament of Eucharist according to Expositio Symboli Apostolorum by Johannes Marienwerder* (2023); *Polemika przeciw waldensom w Expositio Symboli Apostolorum Jana z Kwidzyna* (2024); *Argumentacja biblijna w kazaniach o zmarłych Jana z Kwidzyna* (2025). Opublikował także artykuł dotyczący średniowiecznych akt kanonizacyjnych mistyczki pomezańskiej bł. Doroty z Mątów – *Wskrzeszenia dzieci w aktach kanonizacyjnych Doroty z Mątów w perspektywie teologicznej* (2025).

Adres do korespondencji: marek.karczewski@uwm.edu.pl.